

13814

ԱՒԵՏԻՍ ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

ՓՈՔՐԻԿ ՊԱՏՄԻԱԾՔՆԵՐ

1. ԴԱՏԱԽՈՐԸ
2. ՃՆՃՂՈՒԿԻ ՄԱՀԸ
3. ԵԿԿՈՆ ՈՒ ՄԱՐԱԼԸ

Մ
68

Թ Ի Ֆ Լ Ի Զ

Յապրան և Նալանեան, Պոլից. 7
1916

891.99

Ա -42

9p

9p

891.99
Ա-42

21 JUN 2005

19 NOV 2010

ԿՈՎԿԱՍԻ ՀԱՅՈՑ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ № 25

68

ՄԻԵՏԻՍ ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

ՓՈՔՐԻԿ ՊԱՏՄԻԱԾՔՆԵՐ

1. ԴԱՏԱԻՈՐԸ
2. ՃՆՃՂՈՒԿԻ ՄԱՀԸ
3. ՇԷԿՈՆ ՈՒ ՄԱՐԱԼԸ

04

376

Թ Ի Ֆ Լ Ի Զ
Տպարան Ն. Աղանեան, Պոլից. 7.
1 9 1 6

Դ Ա Տ Ա Ս Տ Ա Ն Ը

Քանի տարիներ են անցել և ես դեռ չեմ մոռացել այն զարմանալի դատաստանը:

Փոքր էի, հազիւ տասներեք տարեկան, բայց լաւ յիշում եմ որ այն երեկոյ հայրս գայրացած տուն վերադարձաւ այգուց: Փոքրիկ հորթին պարանից քաշ տալով ետևից և կանաչ, թարմ խոտի մի կոյտ թևի տակ՝ նա բակը մտաւ խորհրդաւոր լուծեամբ: Ես նկատեցի որ նրա մորթէ փափախը կախած էր ծոծրակի վրայ՝ բաց թողնելով խիստ կընճռոտ ճակատը. շալէ չուխայի և արխալուղի թևերը սովորականից աւելի վեր էին քշուած, ասել էր՝ թէ նա այգում խոտ հնձելուց յետոյ՝ մոռացել էր ցած բերել և՛ որ ամենից աւելի գլխաւորն էր ու նշանակալիցը, կեռ ծայրով իր ձեռնափայտը հորթի պարանի հետ միատեղ՝ շատ սպառնական ձևով էր պահել աջ ձեռքում:

Բոլոր այս նշանները չարագուշակ էին. կասկած չը կար, որ նա գայրացած էր. իսկ երբ նա գայրացած էր, նշանակում էր թէ տանեցիներէից մէկն ու մէկը յանցանք էր գործել: Մեզանից ով էր յանցաւորը և ինչով, ահա այդ էր, որ սկսեց ինձ լուրջ կերպով զբաղեցնել:

— Կապիր հորթը, Սարգիս, հրամայեց նա ինձ խստութեամբ:

3570-2002

Ես մօտեցայ, հորթի պարանն առայ նրա ձեռքից. կապում էի և միևնույն ժամանակ մտածում իմ անցրած օրւայ մասին: Առաւօտը վաղ նախաճաշ էի տարել հնձուրներին և վերադարձել կէսօրին մօտ: Ընթացքս վատ չէր եղել. ճիշտ է, ճանապարհին մի պատի ձեղքում քանդել էի ճնճղուկի մի բուն և ձագերը դուրս հանել, բայց հայրս այդ չէր կարող իմանալ, ինչպէս և ոչ ոք, որովհետեւ այդ տեղի էր ունեցել հեռաւոր դաշտերում, բոլոր աչքերից հեռու: Մեր հարեան պառաւ Նուբարի թխած թաց աթարներից մի քանիսի վրայ քայլել էի ու տրորել, հէնց այնպէս զւարճանալու համար. մէկ էլ որ նա յետևիցս մի օր չանչ էր արել իմ մի չարութեան պատճառով. բայց այդ էլ անշուշտ ծածուկ էր մնացել, այլապէս՝ հօրիցս առաջ պառաւը մեր դռանը կը լինէր հազար ու մի անէծքով: Ծաշից յետոյ գնացել էի բամբակի արտը, ուր աղջկերք ու կանայք քաղհան էին անում մօրս ու երկու քոյրերիս հետ և մինչև երեկոյ այնտեղ էի մնացել վազվզելով թիթեռների և թռչունների ետևից: Այսպիսով օրւայ երկրորդ մասը ես արդէն շատ աւելի անմեղ էի անցկացրել, նոյն իսկ փոքրիկ ծառայութիւններ էի կատարել. ջուր էի բերել քաղհանւորներին և ագռաւներին հալածել, որ նրանց հացի պաշարը չը գողանան: Ամբողջ օրւայ այս բաւական ախորժելի պատկերը մշտնջենականաց յետոյ, ես հորթը կապեցի և ամենայն համարձակութեամբ բարձրացայ սրահը, ուր քոյրերս անկողիններն էին պատրաստում:

Մինչ այդ՝ հայրս խոտը ցած դրեց, մօտեցաւ սրահի թմբին ու նստեց, փայտն ու գլխարկը դնելով կողքին: Մայրս կովկիթն էր լւանում, սպասելով կովերին, կթելու համար: Ես աչք չէի հեռա-

ցնում հօրիցս. նա անհանգիստ էր և մի քանի անգամ ձակատը շփեց ու դարձաւ մեծ քրոջս.

—Աղջի, Թորոսը այս առաւօտ կովերը հոր կողմով դաշտ տարաւ. այգու կողմով, թէ՛ նախրի ձանապարհով:

—Ձը գիտեմ, հայրիկ. առաւօտը երբ քաղահանի էինք գնում, նա մեղանից առաջ քշեց, գիւղից դուրս եկաւ, նրան չը հասանք:

—Այգու կողմից, ի հարկէ. նա միշտ այն կողմից է տանում,—բացականչեցի ես, հէնց այնպէս, առանց մտածելու, թէ իմ ասածը որեւէ բանի կարող էր ծառայել:

—Նա է, ուրիշ ով կարող է լինել. նզովից արմատ, միշտ նա,—մոմոաց հայրս ու լռեց:

Թորոսը իմ խորթ եղբայրն էր, հօրս առաջին ամուսնութիւնից մնացած միակ տղան: Ես և քոյրերս մեր ամենափոքր հասակից տեսել էինք նրան միշտ լռակեաց, մռայլ, մտածկոտ ու յամառ: Նա չէր սիրել մեզ և մենք չէինք սիրել նրան: Նա արդէն տասնեօթ-տասնութ տարեկան էր այժմ, բայց դարձեալ թախծոտ ու լռակեաց, դարձեալ անմասն ընտանեկան կեանքին, դարձեալ առանց սիրոյ ու մենաւոր: Ինչո՞ւ չէինք սիրում նրան, ես չը գիտեմ. նա մեզ երբէք վատ բան չէր արել. գուցէ հէնց այն պատճառով, որ նա միշտ լուռ էր և նրա այդ լուռութեան տակ կարծես խորին արհամարհանք կար դէպի մեզ: Բայց հայրս նրանից դժգոհելու, նոյնիսկ ատելու խորունկ պատճառներ ունէր. գոնէ ես այդպէս էի կարծում այն ժամանակ: Հայրս չէր սիրում նրան նախ՝ որովհետեւ նա յամառ էր ու միշտ մռայլ և երբէք հօրս երեսին ուղիղ չէր նայի: «Կախ գլուխ» տղայ է, մանկութիւնից այդպէս էր, ասում էր նա առան-

ձին ցաւով, աւելացնելով որ «կախ գլուխ» մարդիկ միշտ կասկածելի են: Եթէ միայն այդ լինէր. բայց Թորոսը ուրիշ աւելի խոշոր թերութիւններ ունէր նրա աչքում. այսպէս, երբ հայրս նրան կանչելու լինէր, նա երբէք չէր պատասխանի «հրամմէ», այլ միայն «հ՛մ», որին ի պատասխան կը լսէր հօրս ձայնը.

— Չո՛ռ, հրամմէ չե՛ս կարող ասել, բերանդ պա-
պանձի:

Ո՛չ, Թորոսը հրամմէ չէր ասի:

Այդ դեռ քիչ է. ինքը Թորոսը հօրս երբէք նախ չէր դիմի, և ծայրայեղ դէպքում, որ կը պատահէր տարին մի երկու-երեք անգամ հազիւ, երբէք չէր կանչի «հայրիկ», այլ միայն «էյ»: Եւ ամեն անգամ երբ այդ հազազիւտ առիթը ներկայանար, երբ դըր-սից մէկը յանձնարարէր Թորոսին հօրս կանչել, նա ներս կը մտնէր, մի քանի վայրկեան կը մնար դռան առաջ կարմրած ու կարկամած. մենք բոլորս կը հասկանայինք պատճառը և շունչներս պահած, ան-հանգստութեամբ ու սրտի թրթիռով կը սպասէինք, որ նա վերջապէս արտասանի այնքան հեշտ, այնքան դուրեկան բառը՝ «հայրիկ»... Շրթունքները կը մնա-յին անշարժ և «էյ» բացականչութիւնը կը գար ա-մենքիս յոյսերն ի դերև հանելու: Հայրս վշտով ու զայրոյթով լի՝ մի լուռ հայեացք կը նետէր նրա վրայ, ապա գլուխն օրօրելով կը դառնար մօրս.

— Լսեցի՞ր, կնիկ. պապանձեա, տղայ, հարազատ ծնողին «հայրիկ» ասել չի ուզում:

Ընդհանուր մի տխրութիւն կը համակէր բոլո-րիս, որ կամաց-կամաց կը փոխէր. զայրոյթի այս մեր անօրինակ եղբօր դէմ, որ մի անհասկանալի յամառութեամբ տարիներ շարունակ մեր ընտանե-կան խաղաղութիւնը խռովում էր իր անմիտ վար-

մունքով: Մենք զարմանում էինք և ատում նրան, որովհետև փոքր էինք և մեր տհաս գլուխները տա-կաւին չէին կարողանում հասկանալ որ երբ երեխան զրկւում է մօրից և մատնւում է անուշադրութեան հօր կողմից, շրթունքները համր են կտրւում, սիրտը սառչում է և հոգին կարծրանում ու ըմբոստանում իր մենաւորութեան մէջ:

Նա գիտէր, այդ զարմանալի Թորոսը, թէ որ-քան անախորժութիւններ, քանի՜ մանր ու մեծ ցա-ւեր են կապած միշտ իր սակաւախօսութեան, իր յամառութեան ու իր անանց մեայլի հետ, բայց և այնպէս մնում էր նոյնը, կրելով բոլորը՝ և՛ թուք ու մուր, և՛ անէծք ու հայհոյանք, և՛ քէն ու ատելու-թիւն. կրում էր և դարձեալ լուռ էր: Եւ մենք բո-լորս առանց այդ նկատելու կամաց-կամաց նրա դա-հիճներն էինք դարձել: Բոլոր մեր ծածուկ յանցանք-ների ու սխալների համար պատասխանատուն ու մեղաւորը միշտ նա էր: Եթէ աման էր կոտրւած, անպատճառ Թորոսն էր կոտրել. մածունի կամ կա-թի սերը, թարմ կարագը՝ անպատճառ նա էր գողա-ցել, ինչպէս և այդում կամ բոստանում հասած ա-ռաջին պտուղը: Մենք արդէն վաղուց դադարել էինք նկատել թէ որքան անարգար, որքան անողորմ ենք, և մեզ բոլորովին բնական էր թւում վերջ ի վերջոյ որ Թորոսը մեր մեղքերը քաւէ: Չի բողոքում, միշտ լուռ է, թող կրի ուրեմն:

Բարեբաղդաբար մեր բոլորիս և Թորոսի համար հայրս թէև խիստ էր, բայց վերին աստիճանի զթոռ. նրա բոլոր դժգոհութիւնն ու զայրոյթը վերջանում էր սովորական անէծքով կամ մօրս առաջ անվերջ գանգատներով:

Թորոսն ամբողջ օրը դաշտումն էր լինում, մեր

տաւարի ետեւից: Երբ երեկոյեան տուն էր գալիս և հայրս սկսում էր նրան յանդիմանել նրա որևէ յանցանքի համար, որի հեղինակը սովորաբար ես էի կամ քոյրերիցս մէկը, նա առանց նայելու մօտենում էր հացի տաշտին, մի հաց վերցնում, փաթաթում թևի տակ և լռութեամբ դուրս գալիս, թողնելով որ հայրս շարունակի իր անէծքը, զանգատն ու տըրտունջները:

Ամենից աւելի ինձ էր զայրացնում այդ մենաւոր, լուռ ու ըմբոստ թորոսը և ամենից աւելի անողորմը ես էի նրա վերաբերմամբ: Շաբաթ չէր անցնի, որ իմ որևէ անիրաւութեան համար նա մի երկու անգամ թուք ու մուր չուտէր: Ես ծնողներիս վերջին երեխան էի, երեսուտած, չար, կայտառ, ասում էին՝ խելացի ու ճարտարախօս, բոլորովին հակապատեր եղբօրս: Հայրս մեծ յոյսեր էր կապել իմ ապագային, այդ ես գիտէի, հպարտ էի և... միշտ անարդար:

Այդ շարութիւնն էր, որ այն երեկոյ ինձ թելադրեց փորփրել իմ անցրած օրը, որ եթէ յանցանք գտնեմ, պատրաստ լինեմ թորոսի վրայ ձգելու: Օրս հրաշալի էի անցրել. չը գտայ ոչինչ, ոչինչ, որ ընդունակ լինէր հօրս զայրոյթը շարժել: Կատարուած յանցանքն ուրեմն ինձանից անկախ էր:

Ես հանգիստ էի և սկսեցի սուլել կամացուկ:

Կովերը դաշտից վերադարձան. թորոսն էլ նրանց ետեւից ներս մտաւ դռնից, ինչպէս միշտ, գլուխը քաշ, դէմքն արևառ, յոգնած ու մռայլ: Նա կովերը ներս քշեց գոմը, թողնելով բակում նրանց, որոնք պիտի կթէին: Ապա ձեռնափայտը դրեց մի անկիւնում, նստեց իր սովորական տեղը, սրահի մի հատիկ աստիճանի վրայ և սկսեց տրեխների միջից

թափ տալ աւազի հատիկները և գուլպաների վրայից փշերը:

Մայրս կովերն էր կթում, քոյրերս օգնում էին նրան:

— Թորոս, — յանկարծ լսեց հօրս ձայնը.

— Հ'ը, եղաւ պատասխանը:

— «Հ'ը» կասի... չո՛ռ ու ցա՛ւ. հրամայէ էլ չի կարողանում ասել: Այս առաւօտ տաւարը ո՞ր կողմով տարար դաշտ. — հօրս ձայնը դողդողում էր, նա վրդովմունքից ասես խեղդւում էր. ես նրան երբէք այդ աստիճան բարկացած չէի տեսել. վախեցայ ու կծկեցի:

Թորոսի փոյթը չէր. նա լուռ էր:

— Լեզուդ պապանձւի, խօսի՛ր է՛է. այգին մտել ես:

Թորոսը շարունակում էր լռութեամբ թափ տալ տրեխները:

— Սարգիս, — դարձաւ ինձ հայրս, — գնա՛ այն իմ բերած խոտը քանդի, մէջը բան կայ, բեր այստեղ:

Ես մօտեցայ, խոտը բաց արի և միջից հանեցի խաղողի որթի մի մեծ ճիւղ, վրան մի քանի կիսահաս ողկոյգներ: Ձեռք առայ և քարացայ տեղումս... Այն ես էի կոտրել. ոչ այսօր, այլ երէկ. կոտրել էի ու լռել. ողկոյգը քաշքշեցի, ճիւղը կոտրուեց և ես փախայ: Հայրս այս երեկոյ էր գտել ու կարծում էր թէ առաւօտեան է կոտրւած:

Յանցանքը կրկնակի էր. նախ կոտրւած էր այդ հազազիւտ որթը, որ հօրս առանձին խնամքի առարկան էր, որովհետև հեռու տեղից էր բերել տւել և շուտ հասնող, մեծ դեղին ողկոյգներ ունէր և նրանից պատրաստւած գինին հասնում էր Աստածածնի տօնի պատարագին, երբ խաղող են օրհնում. և եր-

կրորդ՝ որ աւելի էականն էր և աններելին, որթը կոտորողը կերել էր և խաղողը, մինչդեռ Աստուածածնի տօնը դեռ հեռու էր, «խաղողն օրհնւած» չէր, հետևապէս՝ պատ էր: Պասակերութիւնը հօրս աչքում մեծագոյն յանցանքն էր, որ մի մարդ կարող էր գործել:

Թորոսը աչքի տակով նայեց իմ ձեռքի ճիւղին, նայեց ինձ ու գլուխը կախ քաշ ձգեց, լռեց: Ես էլ քարացել էի իմ տեղում և գլուխս վեր բարձրացնել չէի համարձակուում. իմ դատաստանն էր կատարուում և ոչ Թորոսի:

—Ասա,— շարունակեց հայրս աւելի և աւելի տաքացած,— Աստուած նզովի քեզ, ով է տեսել, որ հայ քրիստոնեան Աստուածածնից երկու շաբաթ առաջ խաղող ուտի. հարամ է, չէ. նայի՛ր՝ ինչ ես արել. թող ձեռքդ կոտրէ՛ր դրա փոխարէն:

Ես դողում էի ամբողջ մարմնով և խաղողի ուտը ձեռքիս մէջ ցնցւում էր: Հօրս իւրաքանչիւր խօսքը, նրա ամեն մի անէծքը նետի պէս սիրտս էր մխուժում ու արիւնոտում. ես մեխւած էի իմ տեղում և ինձ թւում էր, թէ փախչելու անկարող եմ, որ այդ ճիւղն էլ կպել է ձեռքիս և ուր գնամ, ինձ հետ է լինելու: Քաջութիւն չունէի ասելու, թէ ես եմ կոտրել և ոչ Թորոսը. բայց այնպէս կողգէի որ մէկն ու մէկը վեր կենար, այդ ասէր: Զայրանում էի նաև այդ անօրինակ Թորոսի դէմ, որ բերանը բաց չէր անում ասելու թէ ինքը չի արել, թէ այգին չի մտել:

Լուռ էր անիրաւը, և ես դողում էի զարհուրելի տանջանքի մէջ:

Մայրս մէջ մտաւ:

—Ի՞նչ ես այդքան տաքացել, տնաշէնի մարդ.

դէ բան է, պատահել է. գուցէ Թորոսը չի, գող է մտել. թիւրքերը խօսքի տես, քաղցած գէլերի պէս չոլերն ընկած աւերմունք են անում:

—Խելքիդ ի՞նչ ասեմ, ախր կնիկ ես է՛ք. գողը մի ձութ խաղողի համար այգի չի մտնի, բոլոր թըմբերը պէտք է ոտի տակ տար, մարիկ-մարիկ փրնտռէր գտնելու համար. տանու գող է, քեզ ասում եմ, այ այս նզովւածն է, որ լշկուել է: Զէ, թող խօսի է՛ք, թող ասի որ ինքը չի. տեսնո՞ւմ ես, կարկամւել է. Աստուած վերցնի սրան:

—Ս:յ որդի,— Թորոսին դարձաւ մայրս կամացուկ,— ինչի՞ ես կողքդ դէմ տւել. տեսնում ես, հէրդ թնդւել է, դէ, մի ձայն տուր, ասա որ դու չես, ասա՛ գողերն են արել, խօսմ բերանդ չի ցաւի, մի խօսք ասա, էլի:

Թորոսը տրեխներից պրծաւ և մէկ էլ ինձ նայեց աչքի տակով. օ, այդ հայեացքը, որքան վիշտ և որքան արհամարհանք կար նրա մէջ. ես քիչ մնաց հալւեմ, կամ գետինն անցնեմ ոչնչանամ. նա կարծես շատ լաւ գիտէր որ ես եմ արել, և ուրախ էր, որ մի զարմանալի դիպուածով հայրս իմ ձեռքն էր դրել յանցանքիս սարսափելի նշանը, այն դժոխային ուտը, որ վառում, փոթոթում էր իմ մատները: Նա զգում էր՝ ինչպէս ես տանջւում եմ, և լռութեամբ ճաշակում էր իմ տանջանքը: Նա գոհ էր, և նա կը լռէր, թէկուզ այդ լռութեան համար նրան հազար կտոր անէին:

Ա՛հ, երկաթից էր կոփւած այդ տղան:

Ես նայում էի միայն նրան, այդ հպարտ ու յամառ Թորոսին, նրա թուխ ու թախծոտ աչքերին, որոնց տակ թագնուած մտքերը երբեք չէի հասկացել, իրար սղմած շրթունքներին, որոնք այնքան

կամք էին արտայայտում, նրա արևառ ու խոհուն դէմքին, այդ սևացած, ճաքճաքած ձեռներին, նրա մաշված թիկունքին, և այդ բոլորը, բոլորը ինձ թը-
լում էր նոր, կարծես առաջին անգամն էի տեսնում
նրան, և այդ արտաքինը վկայում էր շիտակութիւն,
կամք, աշխատանք ու տանջանք. կիզիչ արևի տակ
փշերի ու քարերի միջից սրքան էր վազվզել խեղճ
տղան, օրեր, շաբաթներ, ամիսներ ու տարիներ, և
դրա հետ միասին քանի-քանի անգամ ենթարկել
ճիշտ այսպիսի դառնութիւնների իմ երեսից: Եւ մի
ահագին տխրութիւն սև ժայռի պէս նստեց սրտիս.
շրթունքներս դողդողացին. ուզում էի ճշալ, լալ,
գլխիս խփել... բայց էլի շրթունքներս կծեցի, երբ
տեսայ որ թորոսը պատրաստում է դուրս գնալ:
Փոթորիկը դրանով կը վերջանար, միշտ այդպէս էր
լինում:

Ահա նա վեր կացաւ և առանց նոյնիսկ իր սո-
վորական հացը վերցնելու տաշտից, շարժեց դէպի
դուռը. նա պիտի անցնէր հօրս առաջից, որ լուռ
հետևում էր նրա շարժումներին: Հօրս հայեացքի
մէջ կայծակ էր փայլատակում. նա գունատ էր,
շունչը քթածակերից դուրս էր գալիս փնչացնելով,
իսկ ձեռնափայտը դողում էր ձեռքի մէջ: Նա երբէք
այդպէս սարսափելի, այդպէս անողորմ տեսք չէր
ունեցել:

«Միթէ խփելու է թորոսին», մտածում էի ես.
«այդ անկարելի էր. նա այնպէս բարի է»: Բայց
ինձ թւում էր՝ եթէ նրան խփի, ես կը մեռնեմ, չը
գիտեմ ինչից, բայց անպատճառ կը ճշամ ու կը մեռ-
նեմ, երևի կը խեղդեմ:

«Կը խփի, թէ՛ չի խփի, կը խփի, թէ՛ չի խփի»,

— կրկնում էի մտքումս աչքերս յառած միայն ձեռ-
նափայտին կամ աւելի ճիշտ՝ նրա ծայրին:

«Կը բարձրանայ, թէ՛ չի բարձրանայ, կը բար-
ձրանայ, թէ՛ չի բարձրանայ». էլ ոչինչ չէի տեսնում,
ոչինչ չը կար գլխումս, բացի այն փայտից, այն
դեղնաւուն հոնի փայտից... Եւ ես տեսայ որ նա
բարձրացաւ, այն զարհուրելի փայտը, բարձրացաւ
հօրս գլխից վեր, ձօճեց օդի մէջ...

— Հայրիկ, հայրիկ... մի, մի... Բառերը խեղդ-
ւեցին իմ կոկորդում. ես նետուեցի հօրս ու թորոսի
մէջ, բայց անօգուտ. ես շատ էի փոքր և անզօր.
ձեռնափայտն ահագին թափով իջաւ եղբօրս
թիկունքին, բարձրացաւ, մէկ էլ իջաւ նոյնպէս թա-
փով, նոյնպէս անողորմ:

Թորոսը չը շարժեց կանգնած մնաց իր տե-
ղում, դարձեալ լուռ, առանց բողոքի. նայեց հօրս
քարացած, ապա աջ ձեռքով շօշափեց թիկունքի ցա-
ւած տեղը ու, երկու կաթիլ արցունք կախեցին նրա
մուայլ, մթաղնած աչքերից, իջան, իջան և այտերի
վրայ քարացան մնացին:

Սոսկումի պէս մի բան, մութ ու ճնշող՝ իջաւ
մեր տան վրայ, որ աւելի ահաւոր էր դառնում թո-
րոսի լուռ արցունքով:

Օ՛, այդ երկու կաթիլ արցունքը. նրանք իջան
իմ սրտի վրայ, քանդեցին, աւերեցին կուծքս և խոր-
տակեցին ինձ: Հայրս կանգնած էր դողդողալով, նա-
յում էր ոտները առաջ, կարծես չը գիտէր թէ ի՞նչ
պատահեց: Եւ բեռը, ահագին բեռը ճնշում, ճնշում
էր իմ կուրծքը, խեղդում էր ինձ, կուրծքս ուռել
էր և ճչացի:

— Ե՛ս եմ, հայրիկ, ես եմ կոտրել, ես եմ գո-
ղացել, թորոսը մեղք չունի, միշտ ես եմ. ներքի.

ների, Թորոս ախպէր, իմ խեղճ ախպէր:

Բոլորը քարացան. կարծես երկինքը յանկարծ փուլ եկաւ. մայրս շարած՝ կովկիթը ձեռքից բաց թողեց, որ ընկաւ կոտորեց և կաթը հոսեց բակում. քոյրս հորթը թողեց, որ կրկին վազեց դէպի մայրը. հայրս գլուխը բարձրացրեց, ինձ նայեց չռած ու ապշած աչքերով ու ետ-ետ դնաց, կարծես ես թունաւոր օձ լինէի. ապա ճակատը բռնեց մնաց կանգնած: Քիչ յետոյ լուսթեամբ մօտեցաւ Թորոսին, ձեռքը դրեց նրա թիկունքին.

— Ձեռքս կոտրւէր, հրդի, ասաց հեկեկալով... Սարգիս, Սարգիս... Թող Աստուած քեզ... դու իմ հոգին կորցրիր... Թող Աստուած քեզ... ես ի՞նչ ասեմ...

Նա շարունակել չկարողացաւ, չուզեց անիծել ինձ. արցունքը թափւեց աչքերից հեղեղի պէս:

— Էլ չեմ անի, հայրիկ... Էլ չեմ անի, երբէք, երբէք...

Թորոսը թևով սրբեց աչքերը, նստեց թմբի վըրայ, գլուխը ձեռներին մէջ առաւ և դարձեալ մնաց լուռ:

Ահ, երկաթից կոփւած այդ սքանչելի տղան, որ իր տանջանքի գնով ընկճեց, խորտակեց բոլորին:

Այն գիշեր հայրս երկար ժամանակ չէր քնում. անքուն էի և ես. այրւում էի և էլի երկար-երկար լաց եղայ: Լուսաբացին հայրս վերկացաւ, ժամ գնաց աղօթք մը մնջալով և ես խոր քուն մտայ ու երազիս միայն Թորոսին էի տեսնում՝ ժպտուն, ծիծաղոտ ու երջանիկ: Եւ ես այնպէս սիրում էի նրան. նա այնպէս լաւ էր...

ՃՆՃՂՈՒԿԻ ՄԱՅԸ

Նա այնպէս սիրուն էր, այնպէս կայտառ, այն ճնճղուկը:

Ամեն երեկոյ վերջալոյսին, երբ արեւը ծածկւում էր լեռների ետևում և խաւարը կամաց-կամաց պատում էր աշխարհը, ճնճղուկը թառում էր պարտէզի ծառի վրայ գիշերն անցկացնելու համար:

Երկու տերևների արանքում նա տեղաւորւում էր, ինչպէս կարող էր. փոքրիկ գլուխը թագնում էր թևի տակ, կծկւում, փոքրանում էր, որպէսզի գիշատիչ բազէն նրան չը տեսնի խաւարի մէջ:

Եւ այնպէս անուշ-անուշ քնում էր մինչև լուսաբաց:

Արշալոյսին ամենից վաղ էր դարթնում, մեղմիւ ճթճթում էր թափահարելով իր փոքրիկ թևերը, ողջունում էր ծագող արևի առաջին ցոլքերը, ապա թռչում գնում էր իր համար կերակուր ձարելու:

Եւ այնքան քիչ բան էր հարկաւոր նրան, կըշտանալու համար:

Մի մոռացւած պտուղ ծառերի սաղարթի տակ, մի բանի հատիկ՝ արտերում կամ մեծ ճանապարհի վրայ թափւած, ու անա նա կտցահարում էր, կե-

բակրւում, ապա խաղ ու պար սարքում, ցատկոտում
կտուրների տակ, պատերի վրայ:

Նրա ձայնը, նրա մեղմ ճթճթոցը լսւում էր ա-
ռաւօտից երեկոյ և անհոգ ու երջանիկ էր այն
ճնճողուկը:

Այս ժամերին նա վախենում էր միայն բազէից,
որ յաճախ դարան էր մտնում և վերից ցած սաւառ-
նում, այս կամ այն ճնճողուկին ճանկում, սուր ճի-
րաններով պատահում ու լափում:

Փոքրիկ ճնճողուկը այդ լաւ գիտէր. նա շատ էր
տեսել իր ընկերներից մէկն ու մէկին բազէի ճանկն
ընկնելիս, շատ էր լսել նրանց աղիողորմ ճւճոցը,
նրանց ողբն ու ճիչը չար թռչնի ճիրաններում. լսել
էր, փախել, կծկւել ծառերի սաղարթի տակ և մեղ-
միւ լացել իր ընկերոջ մահը:

Ճնճողուկը վախենում էր բազէից. ահա թէ ին-
չու, երբ նկատում էր երկնքից սաւառնող բազէի
ստւերը, շունչը պահում էր չը ճշալու համար և իր
տեղը չը մատնելու համար, շտապով ծածկւում էր
կտուրների տակ, պատերի արանքում կամ ճիւղերի
տակ, լուռ սպասում էր, մինչև որ բազէն կ'անցնի,
ապա կրկին դուրս էր գալիս, թևերը թափահարում
և եռանդով ճուռողում արևի տակ:

Այսպէս էր ապրում փոքրիկ ճնճողուկը և գոհ
էր ու երջանիկ:

* *

Սուրէնը ճանաչում էր նրան:

Յաճախ լուսամուտի առաջ նստած, մոռանում
էր դասը և յափշտակւած նայում է թէ ինչպէս փոք-
րիկ ճնճողուկը ցատկոտում է ծառից-ծառ, ոստից

ոստ. ալանջ էր դնում նրա ճուռողիւնին, նրա մեղմ
ճթճթոցին:

Սուրէնն անյապէս կուղէր գոնէ մի անգամ բռ-
նել նրան, փայփայել իր ափերի մէջ, շոյել նրա
փետուրները, նայել աչքերին, շօշափել փոքրիկ կը-
տուցը, պոչը:

Բայց ինչպէս բռնել. ճնճողուկը նրան մօտ չէր
գալիս. միայն նստում էր դիմացի ծառի վրայ, ճրո-
ւողում էր իր ուրիշ ընկերների հետ, կամ չարա-
ճրճի մանուկի պէս քաշում սրա նրա թևից և ընդ-
հանուր ճուռողիւն, ընդհանուր կռիւ առաջ բերում:
Այդ ժամերին անյապէս գրաւիչ էր դառնում անհան-
գիստ և կայտառ ճնճողուկը, անյապէս կախարդում էր
Սուրէնին, որ սա հեալով ու բերանաբաց չէր կա-
րողանում աչք հեռացնել չարաճճի ճնճողուկից:

Նայում էր Սուրէնը, նայում էր երկւոր, ապա
երբ ճնճողուկը թռչում անյայտանում էր ծառերի
մէջ, մեղմիւ հոգոց էր հանում մի բան կորցրածի
պէս և կրկին կռանում էր դասագրքի վրայ:

Կարգում էր, բայց տառերի տեղ նրա աչքին
գրքի երեսի վրայ շարունակ նոյն չարաճճի թրուչ-
նակն էր, որ ցատկոտում էր, խաղում, թևերը թա-
փահարում ու ճուռողում: Սուրէնն անյապէս կուղէր
գէթ մի անգամ բռնել նրան, փայփայել. գուրգու-
րել:

Եւ նա հաւատացած էր, որ ճնճողուկը երջանիկ,
խիստ երջանիկ կը լինի իր մօտ:

* *

Եւ մի անգամ Սուրէնը բռնեց ճնճողուկին... Այդ
բանը պատահեց յանկարծ, անսպասելի կերպով:

Սուրէնը դարձեալ նստած էր լուսամուտի առաջ և գիրքը մոռացած, նայում էր հեռուն, երբ բարձրում ամպերի տակ յայտնւեց բազէն: Փոքրիկ ճնճողակը, գլուխը կորցրած, նետւեց դէպի պատշգամբը և ներս ընկաւ բաց լուսամուտից:

Սուրէնի սիրտը խնդաց յանկարծական ուրախութիւնից: Նա թողեց գիրքը, ոտքի թռաւ, շտապով փակեց լուսամուտը և երկար չարչարելուց յետոյ՝ վերջապէս կարողացաւ բռնել իր սիրուն ճնճողակին...

Նա հետևում ու դողգողում էր Սուրէնի ամբողջ, թրփրտում էր դուրս պրծնելու համար, խեղճ-խեղճ բաց ու խուփ էր անում փոքրիկ կտուցը, ասես գթութիւն հայցելու համար. ի գո՛ւր... բազէից ազատւած՝ նա Սուրէնի ձեռքն էր ընկել, որ գուրգուրում էր նրան, շոյում էր, նայում էր աչքերին, կտցին, քսում էր իր երեսին, շօշափում էր կտուցը, թևերը, պոչը և երջանիկ էր:

Կարմրած, շնչակտուր ու հեալով՝ նա վազեց մօր մօտ:

— Մայրիկ, մայրիկ, տես ինչ սիրուն ճնճողակ եմ բռնել. նա ուզում է դուրս պրծնել ձեռքիցս ու փախչել, բայց ես չեմ թողնի: Գիտե՞ս, մայրիկ, ես նրան միշտ սիրել եմ: Բազէից վախեցաւ, ներս մըտաւ սենեակը և ես բռնեցի: Այնպէս եմ չարչարել, այնպէս եմ չարչարել...

— Լսի՛ր, գնա՛կս, ասաց մայրը. ի գուր ես բռնել նրան. տես, ինչպէս հետևում է, ինչպէս դողգողում է. նա վախենում է ու դժբախտ է. թող նա գնայ:

— Ձեմ թողնի, մայրիկ, նա իմն է. ես նրան անյապէս սիրում եմ:

— Սուրէն ջան, նայի՛ր, ինչպէս նա դժբաղդ է, ինչպէս կուզէր ազատ լինել, ուստոստել ծառերի վրայ, խաղալ իր ընկերների հետ, օդի մէջ ճախրել: Թող, գնա՛կս, թող որ նա գնայ:

— Ո՛չ, մայրիկ, ես նրան կը պահեմ, շատ լաւ կը պահեմ, կերակուր կը տամ, ջուր կը տամ խըմելու. չէ, չեմ թողնի, մայրիկ, նա իմն է և նա երջանիկ կը լինի. այ, կը տեսնես:

— Ինչքան և լաւ կերակրես, նա երջանիկ լինել չի կարող. նրան հարկաւոր է նախ և առաջ ազատութիւն, պայծառ երկինք, արև, ծառ ու ծաղիկ: Մի՛թէ դու երջանիկ կը զգաս քեզ, գնա՛կս, եթէ մէկը պահի քեզ փոքր նկուղում և լաւ կերակրի: Ձէ՛ դու դժբախտ կը լինես, որովհետև կուզես վազվզել, խաղալ: Լսի՛ր ինձ, Սուրէն, թող որ նա թռչի գնայ:

— Ես երկար թել կը կապեմ ոտից, շատ երկար, ու կը թողնեմ, որ ցատկոտի, թռչի, խաղայ, որքան որ ուզում է: Ես նրան լաւ կը պահեմ, մայրիկ, անյապէս լաւ կը պահեմ. այ, կը տեսնես...

*
*
*

Եւ երջանիկ Սուրէնը հեղին դուրս թռաւ իր ճնճողակի հետ:

Գիշ յետոյ մի երկար թել կապած ճնճողակի ոտքից, նա վազվզում էր պարտիզում:

Մոռանալով իր ոտքի թելը, ճնճողակը դուրս պրծաւ Սուրէնի ձեռքից, թռաւ, բարձրացաւ օդի մէջ: Սուրէնը քաշեց թելը, խեղճ թռչունն ընկաւ խոտերի մէջ, ճշաց, թրպրտաց, կրկին ընկաւ, և այսպէս շարունակ:

Սուրէնը երջանիկ էր, երբ ճնճողուկը փոռալով բարձրանում էր օդի մէջ, իրան ազատ կարծելով, և նոյնքան երջանիկ էր, երբ նա դժբախտ և թուլացած՝ ընկնում էր խոտերի մէջ, կտուցը բաց հեռւմ էր յուսահատաբար:

Երեկոյ էր արդէն և դեռ Սուրէնը պարտիզումն էր, դեռ ճնճողուկը անօգուտ փորձեր էր անում ազատելու թելից և դէպի վեր, դէպի ազատ երկինքը բարձրանալու համար:

Սուրէնը պատրաստուում էր արդէն ճնճողուկը վերցրած տուն գնալ, երբ թռչունը մի վերջին փորձ արեց ազատելու, բոլոր ուժով դուրս պրծաւ նրա ձեռքից, թռաւ, թափով բարձրացաւ:

Մինչև որ Սուրէնը ուշքի կը գար, թելը դուրս եկաւ նրա ձեռքից և ճնճողուկը ազատ և ուրախ զընաց նստեց խնձորենու ամենաբարձր ոստի վրայ:

Ճնճողուկն ազատ էր...

Սուրէնը քարացաւ իր տեղում և վշտացած ու յուսահատ նայում էր ճնճողուկին և չը գիտէր ինչ անել: Զարը կտրած՝ նա մի քար վերցրեց և զայրոյթով նետեց դէպի ճնճողուկը. թռչունը վախեցաւ ու թափ առաւ, բայց ծառից հեռանալ չը կարողացաւ և գլխի վայր կուչ եկաւ ոստերի մէջ: Ոտքի թելը խճճել էր ճիւղերին և նա ազատել չէր կարողանում: Ճնճողուկը ճշաց, թրպրտաց, բարձրացաւ, կրկին քաշ ընկաւ գլխի վայր: Եւ քանի աշխատում էր ազատել, այնքան աւելի թելը խառնւում էր և նրան պինդ պահում: Խեղճ թռչունը ճշում էր, թրքալրտում, բարձրանում, պտոյտներ էր գործում ճիւղի շուրջը. ի գնւր... Նա ազատել չէր կարողանում: Քաշ էր ընկել և օրօրւում էր աջ ու ձախ:

Սուրէնը կանգնած էր ծառի տակ, տխրու-

թեամբ նայում էր թռչունի տանջանքներին և չը գիտէր ինչ անել: Նա մէկ ուղեց ճշալ, օգնութիւն կանչել, բայց ամօթից ու վախից լռեց. նա չէր ուզում ուրիշները տեսնեն իր արած չարութիւնը: Ամաչում էր մանաւանդ մօրից, որին չէր լսել:

Երկար մտածեց, թէ ինչպէս ազատի թռչունին մահից, և փորձեց բարձրանալ ծառը և թելը կտրել: Բայց ծառը շատ հաստ էր և ճիւղը, որից կախած էր ճնճողուկը, շատ բարձր ու բարակ:

Սուրէնը գնում էր գալիս, շրջաններ էր կատարում զայրոյթից ու ցաւից, իր չորս կողմն էր նայում յուսահատաբար, յետոյ դարձեալ ճնճողուկին և ճար գտնել չէր կարողանում նրան ազատելու:

Ճնճողուկը կախած էր վերեւից գլխի վայր, ճշում էր ու հեռւմ:

Սուրէնը հագիւ էր գսպում իր արցունքը, բայց դարձեալ մօրը չէր կանչում, ամաչում էր... Զարը կտրած՝ նա սկսեց փայտի կտորներ շարտել դէպի ճնճողուկը, որ նա թափ առնի, գուցէ կարողանայ թելը կտրել ու փախչել. ի գնւր... Ճնճողուկը դարձեալ թրպրտաց մի քանի անգամ, դարձեալ ճլաց խեղճ-խեղճ և մնաց գլխի վայր կախած օդի մէջ:

Սուրէնի սիրտը կտրատւում էր. նա նստեց ծառի տակ, կծկեց և դառն կերպով հեկեկաց:

Արցունքը հոսում էր աչքերից, բայց սիրտը չէր հովանում, որովհետեւ ճնճողուկը վերից օրօրւում էր նրա գլխի վրայ:

Նա անպէս դժբախտ էր...

* *

Արեւը իջաւ, իջաւ ու ծածկեց լեռների ետեւում. սուերները կախեցին, պարտէզը մնաց ու մթնեց...

—Սուրէն, Սուրէն...

Մայրն էր կանչում:

Սուրէնը յուսահատ ու վշտոտ տուն դարձաւ, լուռ կծկեց մի անկիւնում:

—Սուրէն, ինչ արիւր ճնճողուկը, հարցրեց մայրը:

—Ձեռքիցս դուրս պրծաւ ու փախաւ:

—Այդ ինչ լաւ է եղել: Դրա համար ես քիթդ կախել. հանգստացիր, զաւակս, չէ՛ նա դժբախտ կը լինէր և վշտից կը մեռնէր, եթէ պահէիր մեզ մօտ. թող զնայ ազատ ապրի: Ա՛յնպէս լաւ է ազատ լինել:

Սուրէնը լուռ էր:

—Սուրէն, արի, հաց կեր:

—Ես... քաղցած չեմ...

Սուրէնը քաղցած էր:

Նա հացին չը մօտեցաւ, ասաց որ ախորժակ չունի, և շուտ պառկեց քնելու, յուսալով որ գուցէ լուսաբացին ճնճողուկը մի կերպ կազատուի և կը թռչի:

Անկողին մտաւ և երկար ժամանակ քունը չէր տանում:

Նա այրւում էր, շուռ ու մուռ էր գալիս տեղի մէջ, տնքում էր, շունչը կտրւում:

Ծառի վրայ կախած ճնճողուկը միշտ աչքի առաջն էր և նրա խեղճ ու լալկան ճիչը՝ միշտ ականջում:

Վերջապէս քունը տարաւ:

Եւ երազում նա ընկնում էր մի խոր ու մութ փոսի մէջ, բայց կախեց, եզերքից քաշ ընկաւ:

Ներքն նայեց. խորքում, փոսի յատակին պըպըզած էին երկու սև ահագին կատուներ: Սուրէնը տեսնում էր նրանց աչքերի փայլը, լսում էր նրանց մոմոռոցը: Բոլոր ուժով չանգոռում էր փոսի եզերքը

որ չը ընկնի, բայց յանկարծ հողը փուլ եկաւ և նա ընկաւ հէնց կատուների վրայ:

Սուրէնը ճչաց ու զարթնեց:

Երազ էր:

Աչքերը բացեց, շուրջը նայեց: Մայրը նստած ճրագի առաջ կար էր անում:

—Քնիր, բալիկ, քնիր, ինչո՞ւ ես ճչում,—ասաց մայրը:

—Մայրիկ, կատուները... ճնճողուկը... Բայց էլ չը շարունակեց, լռեց ու նորից քուն մտաւ:

*
*
*

Այն առաւօտ Սուրէնը շատ վաղ զարթնեց, շտապով հագնեց և իսկոյն պարտէզ իջաւ:

Նա այնպէս կուգէր որ ճնճողուկը էլ այնտեղ չը լինէր...

Հասաւ ծառին. նայեց և բարձր ճիչ արձակեց... Ճնճողուկն իր տեղումն էր, գլխի վայր կախած ճիւղից, բայց ոչ թրպրտում էր, ոչ թռչում և ոչ ճչում...

Նա մեռած էր...

Սուրէնը երկու ձեռքով երեսը ծածկեց, նրստեց ծառի տակ և սկսեց հեկեկալ:

—Սուրէն ջան, ինչո՞ւ ես լալիս:

Մայրն էր, որ նրա ետևից դուրս էր եկել պարտէզ, իմանալու համար, թէ որդին ինչ ունի այնտեղ այսպէս վաղ առաւօտեան:

Սուրէնը պատասխան չը տուց և միայն լալիս էր, լալիս էր...

—Սուրէն...

Մայրը քնքշութեամբ զրկեց նրա գլուխը, և չէր

հասկանում, թէ ինչ է պատահել իր գաւակին:

— Սուրէն, ինչո՞ւ ես լալիս:

Պատասխանի փոխարէն Սուրէնը ձեռքը հեռացրեց երեսից և մատով ցոյց տւեց փոքրիկ ճընձղուկի դիակը, որ մեղմիւ օրօրւում էր ծառի վրայ:

Մայրն ամեն ինչ հասկացաւ...

— Սուրէն, գաւակս, ես քեզ ասացի, ազատ թող խեղճ ճնձղուկին...

Բարձր սանդուխք դրին, ցած բերին և թաղեցին նրան փոքրիկ գերեզմանում, որ Սուրէնը փորեց:

Այսպէս մեռաւ այն ճնձղուկը, որ սիրուն էր ու կայտառ, և այնպէս սիրում էր ազատութիւնը:

ՇԷԿՕՆ ՈՒ ՄԱՐԱԼԸ

Վարդանն իր Շէկօն ունէր և Մուրադն իր Մարալը:

Եւ նրանք մեր գիւղի փառքն ու պարծանքն էին, այն երկու գոմէշները, Շէկօն ու Մարալը:

Երկուսն էլ խոշոր, ուժեղ ու հաստավիզ, երկուսն էլ սիրուն կազմաւորով, գեղեցիկ ու ջահէլ: Միայն նրանցից մէկը բաց գոյն ունէր, ճակատին սպիտակ, սիրուն բիծ և պոչի ծայրին սպիտակ երկար փունջ, որ նրան մի առանձին վայելչութիւն էր տալիս, մինչդեռ միւսի մարմինը բոլորովին թուխ էր և ոչ մի ճերմակ նշան չէր խանգարում նրա թանձր, կոշտ մազերի միապաղաղ սեռութիւնը:

Գեղեցիկ էին Շէկօն ու Մարալը իրանց հաստ պարանոցով, իրանց լայն ու լերկ գաւակներով, իրանց հարթ թիկունքով և հպարտ, խրոխտ շարժումներով: Գեղեցիկ էին մանաւանդ նրանց գլուխները: Զոյգ սրածայր եղջիւրները բարձրանում էին հարթ ու լայն գանգերի վրայ և գեղանկար ու սպառնական ձևով աղեղւում էին դէպի ճակատը. ուռուցիկ և խոշոր աչքերը իրանց շարժուն գնդերով փայլում էին ճակատի վրայ, ինչպէս շիկացած ածուխներ, և լայն ուռնգներից նրանց ուժեղ շունչը դուրս էր գալիս լիքը փնչոցով:

Գեղեցիկ էին Շէկօն ու Մարալը, գիւղի պար-

ծանքն էին, բոլորի սիրոյ և հիացմունքի առարկան: Եւ նրանք իրար թշնամի դարձան, կատաղի հակառակորդներ: Ո՞վ էր մեղաւորը, ո՞վ արդար, գիւղում չէին ասում. յայտնի էր միայն, որ Մարալը աւելի կուարար էր, աւելի անհանգիստ, բայց և ամենքը գիտէին որ ի հարկին, Շէկօն նրանից ետ չի մնայ:

Վարդանն իր Շէկօն ունէր և Մուրադն իր Մարալը, և երկու գոմէշներն իրարու ախոյեաններ էին, միշտ իրարից հեռու, միշտ խոժոռ ու կատաղի: Մէկը՝ գիւղի մէկ թաղում, միւսը՝ միւս թաղում տէր էին ու իշխող:

Ոչ ոք նրանց չէր տեսել միասին դաշտում կամ գիւղում, արածելիս կամ ամուլին լծած գութանի տակ. նրանք արածում կամ աշխատում էին ջոկ-ջոկ իրարից հեռու:

Անողորմ, անհաշտ հակառակորդներ էին:

Երբ առաւօտեան Վարդանն իր Շէկօն քշում էր դաշտ դէպի արեւելք, ապա հաստատ կարելի էր ասել, որ Մուրադն իր Մարալին տարել էր դէպի արեւմուտք, և նրանցից իւրաքանչիւրն ունէր իր մահակը, իր գալարուն և երկար խարազանը գոմէշներին զսպելու համար:

Նրանք երբէք չէին հանդիպում իրար, Շէկօն ու Մարալը. բայց ամեն մէկը կարծես իմանում էր որ գիւղում ինքը մենակ չի, որ իրանից հեռու, հակառակ կողմի դաշտերում, արածում էր մի ուրիշը, իր հակառակորդը: Նրանք իրար չէին տեսնում, բայց զգում էին իրար ներկայութիւնը հեռաւորութիւնից և երբեմն-երբեմն դունչները վեր ցցած՝ փրնչացնում էին, հոտոտում, փնտռում իրար:

Աշխարհը նեղ էր գալիս Շէկօյին ու Մարալին,

Բայց Վարդանն ու Մուրադը զգոյշ էին, դաշտերը լայնարձակ:

* *

Եւ տարիներ շարունակ երկու ախոյեանները, Շէկօն ու Մարալը, փնտռում էին իրար, տարիներ շարունակ նրանց կատաղութիւնը եռում էր կրրծքների տակ: Երբեմն դաշտերի մէջ յանկարծ հնչում էր մէկի սպառնական մոնչոցը, որ լայն արծագանքներով տարածւում էր հեռով, հեռով. հակառակորդը լսում էր այդ ձայնը, ցնցում էր ականջները, ցնցում էր եղջիւրները, բարձրացնում էր զրլուխը և նոյնպէս մոնչում էր, ուժեղ ու երկար, կարծես կուի կանչելով իր ախոյեանին:

Լեռ ու ձորը այդ ժամին թնդում էր նրանց ձայներից, նրանց մոնչոցները բարձրանում, գալարւում էին օդի մէջ, իրար էին խառնւում և մարում դաշտերի ամայութեան մէջ:

Եւ Շէկօն ու Մարալը իրար չէին տեսնում. Վարդանն ու Մուրադը նրանց քշում էին իրարից հեռու. դաշտերը, արօտները լայն էին:

Ամեն գարնան երկու հակառակորդների հանդիպումը դառնում էր աւելի վտանգաւոր, որովհետեւ ձմրան պարապութիւնից նրանք աւելի ուժ ու եռանդ ստացած՝ աւելի կատաղի էին դառնում: Երբ արևի առաջին շողերի տակ ծաղիկ ու կանաչ գարգարում էին լեռ ու դաշտ, երբ առականքը պատռելով սառցէ պատեանը կարկաչում էին կանաչապատ թմբերի տակ, ծառերը իրանց ծաղիկների բուրմունքով լցնում էին օդը և թռչունները դայլալում էին հովիտներում ու այգիներում, այն ժա-

մանակ Շէկօն ու Մարալը դուրս էին գալիս գոմերից, ինչպէս երկու կատաղած վիշապներ:

Մորթիները ձիթած ու փայլփլուն, եղջիւրները խնամքով սրած և պոչերն ու ձակատը կարմիր գոյնով ներկած, նրանք արևին ու լոյսին կարօտ, խայտալով վազում էին դէպի դաշտերը, չը նայելով իրանց գեր ու անագին մարմիններին: Ձմերային գոմի մշտական խաւարից մթազնած նրանց աչքերը բոցավառում ու փայլատակում էին գարնան արևի շողերի տակ, և նրանք լայն կրծքով շնչում էին կենդանարար ու ջերմ օդը:

Գիւղում այդ ժամանակ ամենքն էին վախնում, որ չը լինի թէ Շէկօն ու Մարալը իրար հանդիպեն. վախենում էին, բայց և կուգէին որ վերջապէս մի անգամ զարկւեն իրար այդ երկու հակառակորդները, մի անգամ գիւղը հանդիսատես լինի նրանց կատաղի կռիւն:

Վարդանն ու Մուրադն էին դողում այդ հանդիպումից, և նրանք առանձին զգուշաւորութեամբ էին հսկում կատաղի կենդանիներին, մինչև որ աշխատանքների հաստ լուծը, խոր ակօսում թաղւող ծանր գութանը կամաց-կամաց թուլացնեն նրանց կուր եռանդը, նրանց կատաղութիւնը:

Դարձեալ գարուն, դարձեալ ձմեռ, և Շէկօն ու Մարալը չէին հանդիպում իրար, չէին ընդհարում, ապրում էին շուկ-շուկ լայնարձակ դաշտերում:

Եւ գիւղն սպասում էր...

*
* *

Եւ մի անգամ գարնանը կռիւը պատահեց յանկարծ:

Վաղ առաւօտից Վարդանն իր Շէկօին դէպի ա-

րևելք քշեց, իսկ Մուրադն իր Մարալին դէպի արևմուտք: Մարալն այդ օրն առանձնապէս անհանգիստ էր, չէր արածում, կճղակներով քանդում էր հողը, հոտոտում էր օդի մէջ, տնքում էր, փնջացրնում, ապա դունչը բարձր ցցած՝ մռնչում էր անագին ձայնով: Յանկարծ նա թափ առաւ և խելագարի կերպով վազեց հակառակ կողմը, ոտքի տակ տալով դաշտեր, արտեր, բանջարանոցներ: Ի դուր անցաւ Մուրադի և ուրիշ հօտաղների ջանքերը նրան ետ կանգնեցնելու, ի դուր անցան խարազանների և մահակների հարւածները, Մարալը վազում էր ու վազում: Վերջապէս նա հասաւ մի կանաչազարդ թմբի դիմաց, եղջիւրները դէմ արեց ու սկսեց քանդել ու հողը ցրիւ տալ, ապա դունչը վեր ցցեց և անագին ձայնով մռնչաց:

Եւ յանկարծ, որտեղից որտեղ, նրան ի պատասխան լսեց Շէկօի մռնչոցը հակառակ կողմից: Մարալը աչքերը չռեց, ականջները ցցեց աւելի լաւ լսելու համար, քթածակերն ուռցրեց և այնպէս մռռնչաց, որ լեռ ու ձոր թնդաց: Դարձեալ մի անգամ լսեց հակառակորդի պատասխանը և շուտով հեռու բլրակի թիկունքից բարձրացաւ Շէկօի գլուխը:

Ախոյեաններն իրար տեսան:

Առաջին անգամ, երկար տարիներից յետոյ Շէկօն ու Մարալը տեսան իրար: Այնուհետև կատարեց մի զարմանալի բան: Կենդանիները նախ կանգ առան դէմ առ դէմ, մի առժամանակ գլուխները դէպի երկինք ցցած, վերջին անգամ տնքացին անագին ձայնով, փնջացրին քթածակերից և՛ աչքերից կրակ ցայտելով իրար վրայ վազեցին կատաղի արագութեամբ:

Վարդանն ու Մուրադը անկարող եղան նրանց

առաջը փակել, կանգնեցնել. ի դուր անցան սար-
սափած հօտաղների ճիչն ու աղաղակը: Կրակ կըտ-
րած կենդանիների սրընթաց վազքից գետինը թըն-
դում էր, նրանց ոտների տակից փոշու ամպեր էին
բարձրանում և նրանք տարւում էին դաշտերի մի-
ջից, ինչպէս երկու բլուրներ: Եկան, եկան և ահա-
գին թափով զարկեցին իրար:

Նրանց գանգերի թրխկոցը և եղջիւրների ճար-
ճատիւնը բռնեց շրջակայքը: Մարսափած հօտաղնե-
րը, Վարդանն ու Մուրադը վազեցին դէպի գիւղ օգ-
նութիւն կանչելու:

Շէկօն ու Մարալը փշրում էին իրար:

*
* *

Գիւղը ոտքի թռաւ ու շարժեց. դաշտերից ա-
հաւոր լուր եկաւ, թէ Շէկօն ու Մարալը դիպան
իրար:

Ո՞րտեղ, ինչպէս, ինչո՞ւ, այդ ոչ ոք չէր ասում,
միայն ամեն մի հասնող հօտաղ հեալով, տնքալով,
սպրդնած կարճ արտասանում էր երկու խօսք՝ «Շէ-
կօն, Մարալը»...

Հաւանք էր...

Ոչ ոք մնացածը չէր հարցնում, այլ շտապում
էր վայրկեան առաջ վազել դէպի դաշտ, դէպի կըռ-
ւի վայրը, խորապէս հաւատացած, որ այնտեղ եր-
կու հակառակորդները քրքրում, փշրում, խորտակում
են իրար սուր եղջիւրներով: Վազում էին ամենքը՝
մարդ, կին, մեծ, փոքր, շատերը դիտելու զարհու-
րելի կռիւը, ուրիշներն շտապում էին բաժանելու
կենդանիներին. տղամարդիկ գնում էին մահակնե-
րով, խարազաններով, հաստ պարաններով:

Գլուխների ծով էր, որ ծփծփում էր դէպի
դաշտերը տանող ճանապարհի վրայ. բոլորը վազում
էին իրար հրհրելով, կարճ հարց ու պատասխան տա-
լով, նոյնիսկ կանայք շտապում էին հեծն տանելով
իրանց հետ նաև ծծկեր մանուկներին կրծքերից կախ,
խոկ աւելի մեծերը խայտալով վազում էին հասա-
կաւորների հետ դէպի կռուի վայրը:

Շէկօն ու Մարալը կռւում էին դաշտերում:

Հաւանք էր...

Եւ գիւղը շարժեց:

*
* *

Հասան...

Կանայք շարեցին առուների բարձր թմբերի
վրայ. չարաճճի մանուկները թռչունների պէս թա-
ռեցին այգիների պատերի վրայ, ծերերը նրանց
մօտ պատերի տակ տեղ բռնեցին և ամենքը ձեռ-
քերը ճակատներին դրած՝ նայում էին հեռուն:

Եւ հեռուն սարսափելի էր:

Հօտաղների և գիւղից հասած ջահէլների ահա-
գին շրջանակի մէջ Շէկօն ու Մարալը գլուխ գլխի
տւած սկսել էին զարհուրելի կռիւը փոշու ամպերի
մէջ: Գոմէշների շարժումների հետ շրջապատող
բազմութիւնը տարւում էր ետ ու առաջ, աջ ու
ձախ: Կռուող կենդանիների փնչոցն ու տնքոցը, եղ-
ջիւրների չրխկչրխկոցը, մարդկանց ճիչն ու աղմուկը
իրար էին խառնւել և շրջակայքը թնդում էր:

Տեսարանը ահաւոր էր:

Կախեցին գոմէշների պոչերից ետ-ետ քաշելու
համար. փայտերով, խարազաններով հարւածեցին
գլուխներին, գունչներին, ոտներին, — ոչինչ չօգնեց:

Շէկօն ու Մարալը, հարւածներից աւելի կատաղած, աշխատում էին ոչնչացնել իրար: Նրանց ուռած ու արնակալած աչքերը կրակի պէս վառում էին և քիչ էր մնում դուրս ընկնէին խոռոչներից. քթածակերը փնչացնում էին փուքսերի պէս, ոտների ջիղերը կծկւում էին և բացւում, ահագին փորերը ուռչում էին ու կծկւում, ոսկորները ճարձատում. նրանք սեփական պոչերով, ինչպէս խարազանով, կատաղաբար հարւածում էին իրենց մարմինը, ասես աւելի կատաղելու համար, տնքում էին զօրից, եղջիւրներով իրար պարանոցն ու օձիքը քրքրում, իրար ետ-ետ մղում, աշխատելով մահացու հարւած տալ հակառակորդի փորին: Մերթ նրանք գալարւում էին և աջ ու ձախ եղջիւրներն իրար ձգած սղւում էին կողք կողքի, մերթ գալիս էին դէմ առ դէմ, իրար մղում ետ ու առաջ:

Արդէն Մարալի աչքն էր պատռւած, Շէկօյի կուրծքն ու պարանոցը մի քանի տեղից վիրաւոր, արիւնը ծորում էր երկսից և եղջիւրները կարմիր էին ներկւած, գետինը նրանց ոտների տակ աղօսւել էր վարած արտի պէս, բայց չէին բաժանւում, չէին թողնում և ոչ մէկը չէր մտածում տեղի տալ միւսին:

Զարհուրելի տեսարան էր:

Շէկօն ու Մարալը փշրում, խորտակում էին իրար. կարծես նրանց երկսին միասին տեղ չկար երկրիս վրայ: Բազմութիւնը սոսկում էր, շարեւ էր:

* *

«Զւան բերէք», ճշացին այս ու այն կողմից:
«Շուտով չւան», կանչեցին հօտաղները:

Եւ բերեցին հաստ չւանները, միաժամանակ ձգեցին երկսի կրծքերից և երկու կողմից սկսեցին ետ-ետ քաշել ահագին բազմութեամբ նրանց իրարից զատելու համար:

«Քաշեցէք, քաշեցէք»:

Բազմութիւնը տնքում էր ու ձգում չւանները. կուռղները բոլոր ուժով ձգնում էին վերստին մօտենալ, առաջ էին նետւում, գլուխները ցնցում կատաղաբար, խոժոռ աչքերով իրար էին լսփում. իզո՛ւր: Զւանները ձգւում էին ու ձգւում և կենդանիների ահագին մարմինները հեռանում էին իրարից: Շուտով երկսի արանքում ներս ընկան մահակաւոր ու խարազանաւոր հօտաղներ, վերստին հարւածներ նրանց գլխին ու ոտներին, վերստին ճիչ, աղմուկ, ուրախաձայն բացակաշութիւններ, և Շէկօն ու Մարալը իսպառ բաժանւեցին իրարից առանց իրար յաղթելու:

Եւ ամեն մէկին շրջապատած խարազանաւորների ու մահակաւորների ահագին բազմութեամբ քրչեցին հակառակ կողմեր, յանդիմանելով հօտաղներին նրանց անզգուշութեան համար:

Կռիւր վերջացաւ:

* *

Ո՛չ, կռիւր չը վերջացաւ:

Այնուհետև ինչ կատարւեց, ոչ ոք չէր կարող ասել. միայն վերստին հնչեց նախ մէկի, ապա միւսի կատաղի մոնջոցը, նրանք համարեա միաժամանակ ետ դարձան, թափ առան և բազմութիւնը ոտքի տակ տւին:

Ի դուր անցան մահակները և խարազանները:

հարւածները, ի զուր ճիշերն ու աղմուկները. Շէկօն ու Մարալը բոց կտրած հեալով, տնքալով, փրնշացնելով, ոտքերի տակ ամեն ինչ և ամենքին տրորելով իրար վրայ վազեցին:

«Փախէք, փախէք...»:

Բազմութիւնը հազիւ կարողացաւ նրանց ոտնների տակից խոյս տալ իրար տրորելով, ճշալով:

Կատաղած ախոյեանները մի վերջին անգամ իրար վրայ գնացին բոլոր ուժով. վերջին անգամ նրանց գլուխները դէմ առ դէմ եկան անագին թափով, վերջին անգամ նրանց գանգերը զարկեցին իրար, ինչպէս կարծր ժայռի երկու կտորներ. զարկը եցին, լսեց մի խլացուցիչ, մի սարսափելի ուրոտ, և նոյն վարկեանին երկու թանձր մարմիններ ետ-ետ գնացին և միաժամանակ խորտակւած գետին ընկան, տնքալով և փնչացնելով:

Բազմութիւնը միաբերան ախ քաշեց, վարդանն ու Մուրադը գլխներին տւեցին, հեռու կանգնած կանայք ճչացին ու ծնկներին տւին, ծերերը գլուխները օրօրեցին վշտով:

Հարւածը զարհուրելի էր, յետին հարւածը:

Շէկօն ու Մարալը ընկան փշրւած գանգերով, ոտնգերից ժայթեց թանձր սև արիւնը, աչքերը շաղկեցին, ոտները ջղածգաբար ցնցեցին քանդելով գետինը, և նրանք փուկեցին դէմ առ դէմ:

Վարդանը Շէկօի գլուխն էր գրկել ու հեկեկում, Մուրադը՝ Մարալի. երկուսն էլ անշնչացան ու ձգեցին լայնարձակ դաշտում:

* *

Այսպէս ընկան Շէկօն ու Մարալը լայնարձակ, կանանչ դաշտերում: Պաւարն իջաւ, իջաւ լեռներից.

գիշերը բռնեց լեռ ու ձոր, աստղերը մէկիկ-մէկիկ բացեցին աչքերը երկնքում, դաշտը մնջեց, առակները աւելի բարձր խոխոջացին լուսթեան ու խաւարի մէջ, խոտ ու ծաղիկ մեղմիւ փսփսացին իրար ականջին այն օրւայ զարմանալի կուր մասին և Շէկօն ու Մարալը այն տեղ էին, կողք կողքի, ուռած, այլանդակ ու անագին:

Լեռներից իջան քաղցած գայլերը, այրերից զուրս եկան արիւնարբու բորենիները, ցցեցին իրենց զգւելի դնչերը, հոտոտեցին օդի մէջ դիակները, ոռնացին զիլ ու բարձր՝ «Ա՛հ, ա՛հ, ա՛հ...» և իրար կրծոտելով ու քաշքշելով, խուժ-խուժ դիմեցին դէպի այնտեղ, ուր ընկած էին Շէկօն ու Մարալը:

Նւ քաղցած արիւնարբու գաղանները խաւարի և լուսթեան մէջ քրքրում էին նրանց միսերը, կրծոտում ոսկորները, քաշքշում փորոտիքը, կամ գլուխները ներս թողած նրանց փորերում՝ մռմռում էին կատաղաբար, ատամները բաց անում ու չըխկչըխկացնում, մազերը ցցում, ապա իրար վրայ յարձակւում, խեղդոտում, բզբտում իրար, վերստին ոռնում երկնքի երեսին, վերստին սկսում քրքրել ու լափել Շէկօի ու Մարալի դիակները:

Գիշեր էր, սև խաւար գիշեր:

Քամիները լեռներից փչում էին, լալիս էին դիակների վրայ, հեծկլտում էին և Շէկօի ու Մարալի սուգն անում կէս գիշերին ամայի դաշտերում:

Ու հեռու գիւղում, մութ խրճիթների սև յարկերի տակ սգում էր գիւղը, սոսկումով ականջ էր դնում գաղանների սոնոցին: Իսկ Վարդանն ու Մուրադը քամիների հետ լալիս էին Շէկօի ու Մարալի համար:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0313011

Ընկերութեանս հրատարակութիւնները.

1. Լ. Ուօլէս. Բէն-Հաւ. հ. Ա. Թարգմ. անգլ. Փ. Վարդանեան.	— 75
2. Նոյն, հ. II.	— 75
3. Շիրվանդադէ. Արախաւը	— 25
4. Մուրացան. Գէորգ Մարդպետունի, պատմական վէպ	1— 20
5. Ժուկովսկի. Քնած արքայադուստրը, պատկ. հէք. փոխ. Աթ. Խնկոյեան	15
6. Ստ. Տէր-Աւետիքեան. Պատմածքներ	— 50
7. Նար-Իսս. Մանր, վէպ	1— 20
8. Ն. Բուբակին. Ստորերկրի այ կրակ. պատ.	— 50
9. Զ. Դիկինս. Դաւիթ Կօղպէր Փիլի. պատկ. վէպ, մասն առաջին, անգլ. Թարգմ. Փ. Վարդանեան	— 75
10. Նոյն, մասն երկրորդ	— 75
1. Նոյն, մասն երրորդ	— 75
2. Շիրվանդադէ. երկերի ժողովածու, հատ. IV	1— 50
3. Դ. Դեմիրճեան. Բանաստեղծութիւններ.	— 50
4. Ոսկէ Աղջիկը, Թարգմ. Լ. Մելիք-Աղամեան	— 7
Ակ-Բօզաս, Թարգմ. Ս. Թորոսեան	— 15
Ստեփաննոս Նաղաբեանի երկերը, հատոր I	1— 50
Սպիտակ տառերիկը, փոխ օր. Ն. Գրիգորեան	— 20
Ստ. Տէր-Աւետիքեան. Բուտօնը	— 15
9. Անուշ. Տէր-Աստղեան, Ուսենի	— 40
1. » » » Ծաղկոց մտայ	— 30
1. Գրիմմ եղբայրների Հէքիաթները, պրակ I	— 25
2. » » » II	— 25
3. » » » III	— 25
5. Աւետիս Անարունեան, Փոքրիկ պատմածքներ	— 25

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

1. Դաբրիէլ ԴԱՆՈՆԵԻՍ. Ձիօկօնդա. ողբ. 5 ար. Փր. Թրգմ. Ս. Յակոբեան:	
Իլ. Ճաւաւաճէ. Մուրացանի պատմածը, վր. Թրգմ. Տ. Փիլոսոփեան:	
Ա. Անարունեան. Աստուծո կրակը:	
— 5. Իւշկիիչ. Թագաւոր. սուռ. Թարգմ. Յ. Յովհաննիսեան:	
Ե. Մալխասեան. Յանցանքը:	
Սէլբի. Ծիլ ու ծաղիկ:	
— 9. Կոմս Ա. Կ. Տօրոսոյ. Իօանն Անիդի մահը. ողբ. 5 ար., սուռ. Թարգմ. Տ. Յովհաննիսեան:	
Անասն Չնիով. Պատմածքներ, սուռ. Թարգմ. Ռ. Խան Աղաս:	
— 12. Ա. Ս. Գրիբանցով, Սելքից պատուհաս. կոմ. չարս գործ. ստանաւ բով. Թարգմ. Լ. Մանուկեանի:	
Լորդ Բայրոն. Մանֆրէդ. անգլ. ընագրից Թարգմ. Տիրայր վարդ.	
Գիլը-Մոլլասան. I ճարպագունդը, II Զարդը. Փրանս. Թարգմ. Ռ. Խան-Աղաս:	
Վալադեան. Բժիշկը. դրամա 3 դործ:	
— 17. Կոմս Համսոն. Պան. Լէյարնանս Թոմաս Գլանի թղթերից. դերմ. Թարգմ. Աւ. Իսահակեան:	
Մարգա. Վէյլիններ:	
Թերուս Գնոշ Խոստովանքը, տ. Ն. Աթայեանի:	
Ֆեօփօր Իօանովիչ արքան, ողբ. 5 ար., Թարգմ. Տ. Յովհաննիսեան:	
22, 23. Հերման Զուգերման, Հոգսը, դերմ. Թարգմ. Դ. Ալթաւեան:	

ԻԻՐԱՔԱՆՁԻՐ ՀԱՄԱՐԸ 15 Կ.

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԳՐԱԳԱՐԱՆ

Զարարատիկ թուղթը, Ստ. Տէր-Աւետիքեան	— 8
Նահապետական տուն, Երվանդ Դուկասեան	— 5
Գործակատար Մարտիրոսը, Ս. Մ.-Շահնազարեան	— 7

ԳԻՆՆ Է 25 ԿԱՊ.